

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TEHCİR KARARI ALMASI VE UYGULAMASI

(The Deciclon and Application of Resettled in Ottoman Empire)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALTINTAŞ*

ÖZET

Osmanlı Devleti, isteksiz olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'na girmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu savaşta bilindiği gibi çok çeşitli cephelerde mücadele etmek durumunda kaldı. Bunu fırsat bilen ve bilhassa Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler, özellikle Rusya, İngiltere ve Fransa'nın kışkırtmalarıyla Osmanlı Ordularını arkadan vurdukları gibi, gönüllü olarak Rus Ordularıyla birlikte Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından işgal edilmesine de yardımcı oldular. Bu yetmezmiş gibi, bilhassa Van ve civarında Ermeni olmayan bütün halka karşı katliam hareketlerine başladılar. Bu katliamlarını diğer vilâyetlere de yaygınlaştırmaya çalıştılar.

Osmanlı Devleti de bunun üzerine gerek kendi güvenliğini gerekse Ermeni olmayan diğer vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini korumak amacıyla geçici olarak Ermeni vatandaşlarının bir kısmını Suriye'nin bazı bölgeleriyle Halep ve civarına tehcir etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Anahtar kelimeler: Rusya, İngiltere, Fransa, Ermeniler, Tehcir.

ABSTRACT

Although all efforts, Ottoman Empire had to join in First World War. And it had to combat in different fronds, or lines. Thus, Armenian people, who improve an opportunly and live in east Anatolia, had played a dirty trick on Ottomane Empire because of provocations of Russia, France and British. Apart from this, Armenian people had helped Russian army in terms of occupation of East Anatolia region.

On the other hand, because of the fact that massacre activites had been focused on the people, who were not Armenian in Van and its environment, by Armenian people, Ottoman Empire had been obliged to setle Armenian people in Halep and as environment in order to protect the

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

people who were not Armenian, and their military force from Armenian people.

Key words: Russia, England, France Armenians, Resettled

a. Tehcirin Nedenleri

Osmanlı Devleti, istememesine rağmen I. Dünya Savaşı'na girmek mecburiyetinde kalmış, kendisini önce Doğu Cephesi'nde Rusya ile Çanakkale Cephesi'nde de İngiliz, Fransız ve Anzak v.b. kuvvetleriyle yıpratıcı savaşlar içinde bulmuştu. İngiltere ve Fransa'nın Batı Cephesi'nde Alman baskısını azaltmak için Rusya'nın yardımına ihtiyaçları vardı. Rusya da İngiltere ve Fransa'dan daha iyi savaşabilmek için silah, mühimmat ve gıda istiyordu. Rusların bu ihtiyaçlarının karşılanmasının en kısa yolu da Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olan boğazlardan geçiyordu. Osmanlı Devleti savaşta kısa süre içinde saf dışı edilirse Almanya'nın Doğu cephesinde Rusya tarafından baskı altına alınması kolaylaşacak bu da İngiltere ve Fransa'nın işini önemli ölçüde kolaylaştıracaktı.

Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'nda kısa sürede devre dışı bırakma argümanlarından birisi de uzun zamandır hazırlıkları yapılan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın üzerinde Berlin Anlaşması'ndan beri çalıştıkları Ermenilerdi. Ermeniler de kurmuş oldukları komiteler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanla işbirliği yapmaya çoktan hazırıldılar¹. 1890'lardan itibaren bilhassa Doğu Vilayetleri'nde yer yer isyanlar çıkarak adeta bunun bir provasını yapmışlardı².

Osmanlı Devleti, Ermenilerin I. Dünya Savaşı esnasında Anadolu'da bilhassa Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir biri ardına yaptıkları isyan hareketlerini ilk başlarda 1890-1896 lı yıllardaki isyan hareketlerinin bir devamı olarak nitelendirmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti daha önce de yaptığı gibi Ermeni ileri gelenlerinden olan Erzurum Mebusu Varteks Efendi'ye Ermenilerin düşmanla işbirliği yapmaktan hemen vazgeçmelerini aksi halde sorumluluğun Osmanlı Devleti'ne ait olmayacağı ihtarında bulundu. Daha önceden bilhassa Paris ve Viyana Büyükelçilikleri tarafından Bab-ı Âli'ye Ermenilerin Doğu Vilayetleri'nde topluca bir isyan hareketine

¹ "Ermeni gönüllü örgütünü durdurmayacağız, buna son vermeyeceğiz..., sonuna kadar çoğaltacağız, her yanda biz öncü olarak en önde yer alacağız. Düşmanın ezilmesine sonuna kadar yardım edeceğiz, Rus Kazaklarının yanında yerimizi alacağız..." Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens avant et après la proclamation De La Constitution Ottomane, République de Turquie Direction Générale des Archives d'Etat du Premier Ministère Publication de la Direction du Département des Archives Ottomanes No: 51 Seconde Edition, Ankara 2001, s. 215.

² Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 219, 220.

girişebilecekleri ve Rusya ile işbirliği yapabilecekleri noktasında uyarılar yapılmıştı. Bu uyarılar üzerine Aralık 1914'de Doğu Vilayetlerinde bulunup Ermenilerin eğitimleri ile ilgilenen misyoner kuruluşlarının ve bu tür çalışmalar yapan memurların başka bölgelere gönderilmeleri konusunda bazı ön çalışmalar da yapılmıştı³. İsyancı Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü sıkıntılı durumdan yararlanmak istemişlerdi. Bunun için, Rusya, İngiltere, Fransa'nın sağladıkları maddî imkânlarla sahip propagandacılar, seferberliğin hemen ardından yerleşim birimlerine dağılmışlardı. Bunlar, bildiriler dağıtmaya, toplantılar yapmaya girişmişlerdir⁴. İstanbul'dan, yabancı devletlerden isyan için gelen emirler, en ücra yerleşim birimlerine ulaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, savaşa girişine kadar geçen sürede, Rus, İngiliz, Fransız ve İtalyan devletleri diplomatik temsilcilikleri aracılığıyla, isyancıların yurt içi ve yurt dışı haberleşmeleri için aracılık etmişlerdir. İsyancı Ermenilerin ihtiyaç duyduğu her türlü silah, cephane, mühimmat ve parayı sağlamışlardır. İsyancı Ermeniler de bu devletlerin ihtiyaç duyduğu Osmanlı Devleti'nin askerî sırlarını v.b. bilgileri aktararak casusluk yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunduğu devletler gönüllü Ermeni alayları oluşturarak bu alayları bilhassa Kafkas cephesinde kullanmak için faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu çalışmalar yapılırken Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Ermeni asker ve subaylar da silahlarıyla birlikte firar etmişlerdir. Bu Ermeniler, daha sonra büyük çoğunlukla Rus Ordusu'nun yanında savaşmışlar, Rus kuvvetlerinin başarılarında önemli pay sahibi olmuşlardır⁵.

Osmanlı Devleti, bu isyanlara karşı o dönemde almış olduğu tedbirlerin yeterli olacağı varsayımından hareket ediyor, mahallî önlemlerle asayiş ve güvenliği sağlamaya çalışıyordu⁶. İsyan hareketlerinin sıklığı ve boyutu Ermeni olaylarının daha öncekilerle kıyaslanamayacağını çok çabuk şekilde ortaya koydu. Zira 1915 yılının ilk aylarındaki isyan olayları kapsamı ve kan dökücülüğüyle farklı bir mahiyet arz etmekteydi. Osmanlı Devleti Van İsyanı'nın başlamasına kadar bir takım küçük tedbirlerle olayların üstesinden gelmeye çalıştı. Bunun hemen arkasından Zeytun isyanının

³ BOA. DH. ŞFR, 14/119.

⁴ Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 221.

⁵ Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 221, 222.

⁶ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, C. I, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 71-72.

çıkması⁷, bu isyanın Antep bölgesini de etkilemesi durumun önceki isyanlarla kıyaslanamayacağına ortaya koymuştu⁸.

Osmanlı Hükümeti, isyanların gelişme belirtileri üzerine Zeytun ve Maraş bölgelerindeki komiteci Ermenileri Konya'ya sevk etti. Ancak bu durum tam bir çözüm içermiyordu. Zira önceden burada ikâmet eden Ermenilerle sonradan bu bölgeye sevk edilmiş Ermenilerin bir araya gelerek ortak hareket etmeleri söz konusu olabilirdi. Bu tehlike üzerine yeni çareler aramaya başlandı ve bu bölgeye Ermeni sevkıyatından vazgeçti. Bundan sonra tehlike teşkil eden Ermenilerin bu bölgeye sevkinden vazgeçilerek Halep'in güneydoğusu ile Zor ve Urfa havalisine sevklerine karar verdi.

Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan Doğu Cephesi'nde Ruslara, Çanakkale Cephesi'nde de İngiliz, Fransız, Anzak v.b. devletlerin ordularına karşı ölüm kalım mücadelesi verirken oldukça zor anlar yaşamakta Payitahtını bile İstanbul'dan Anadolu'nun bir iç vilayeti olan Eskişehir'e taşınmayı düşünmekteydi. Osmanlı Devleti'nin böyle bir zor ortamında Ermeniler, daha önce de çeşitli kanallar tarafından haber verilen toplu bir isyan hareketinin ön hazırlıkları ile meşguldüler⁹. Bunun yanı sıra bilhassa Doğu Vilayetlerinde yaşayan Ermeniler, cephede ve cephe gerisinde bilhassa Rus ordularının çok işine yarayacak bilgileri vermekten geri kalmıyorlar, gönüllü olarak Rus ordularına esir olup daha sonra Rus birlikleri ile geri dönerek Osmanlı ordusuna karşı savaşıyorlar, Osmanlı ordularını silah ve iâşe yönünden besleyen bölgelerde sabotaj eylemlerinden geri kalmıyorlar, cepheye silah ve yiyecek götürme lojistik destek birliklerine saldırılar düzenliyorlardı¹⁰. Bu durum Osmanlı kuvvetlerinin cephede savaşmasını zorlaştırıyor, cephe birlikleri ile lojistik destek birlikleri arasındaki bağlantının zaman zaman kesilmesini, cephane ve iâşelerin cepheye ulaşmasında sıkıntıların doğmasına yol açıyordu¹¹.

Ermenilerin yaptıkları bu akıl almaz faaliyetler karşısında Osmanlı Orduları Başkomutanlığı 25 Şubat 1915 tarihinde bütün Osmanlı birliklerine

⁷ Zeytun isyanının detayları için bkz. Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 222-226.

⁸ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, (1915-1920), Yay. Haz: Ahmet Altıntaş, Mehmet Canatar, Oğuz Çakıl, Recep Karacakaya, Ali Kaya, Bülent Kulüp, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu: 14, Ankara 1995, s. 6.

⁹ Ermenilerin isyana hazırlanmaları konusunda bkz, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, C. I, s. 97-98.

¹⁰ Erzurum'da bulunan Osmanlı kuvvetlerinde göre yapan Ermeni kökenli asker ve subaylar, silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılarak Türk askerlerine karşı savaşmışlardır. Sekiz ay Erzurum'daki Türk birliklerinde görev doktor olarak görev yapan Haçador Bonapartyan da arkadaşlarıyla birlikte Rus ordusuna katılmıştır. Hayrenik, 17 Temmuz 1915'den naklen Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 283.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, C. I, s. 104-108.

uyarıcı bir bildiri göndermişti. Bildiride Ermenilerin muhtelif mahallerde komiteci çeteler kurduklarını, birliklerinden kaçarak terör faaliyetlerine giriştiklerini, yapılan aramalarda çok sayıda silah cephane ve mühimmat bulunduğunu, bu durumun daha önce sefaretlerden ve çeşitli kanallardan duyumları alınan toplu isyanın ön belirtileri olduğunu, bu sebeplerden gerekli tedbirlerin alınarak teyakkuzda bulunulmasını isteyen uyarılar mevcuttu¹².

Osmanlı ordusunda halen görev yapan Ermeni kökenli askerlerin, silahlı hizmetlerde kullanılmayacağını, komutanların bu askerlere karşı teyakkuzda bulunacaklarını, silahlı saldırılara karşı gerekli tedbirleri alacaklarını, gerek gördükleri yerlerde uygun gördükleri zamanda sıkıyönetim ilân edebileceklerini, plânlı hareket tasarlanmayan mıntikalarda arama yapılmayacağını ve özellikle sadık olan bütün Osmanlı vatandaşlarına zarar verilmemesi noktasında gerekli bütün tedbirlerin büyük bir titizlikle alınması gerektiği ifâde edilmişti.

Alınması istenilen bu tedbirlerin yanında Anadolu'nun pek çok yerinde görevli olan Ermeni kökenli polislerin ve devlet hizmetinde görev yapan Ermeni memurların bir anda işlerine son verilmesi sonucunda kamu hizmetlerinde bazı aksamaların da olabileceği göz önünde bulundurularak daha ılımlı ve yumuşak tedbirlerin alınması benimsenmişti. Osmanlı devletine sadık bu görevlerde çalışan Ermenilerin yerlerinde bırakılmaları uygun görülüyordu. Osmanlı İmparatorluğuna sadık olmayan Ermeni memurların uygun bölgelere ya da Ermeni olmayan yerleşim mıntikalarına gönderilmeleri için gerekli işlemlerin yapılması konularını içeren talimat 1 Nisan 1915 tarihinde İçişleri Bakanlığı'ndan vilayetlere gönderilmişti¹³.

Osmanlı İmparatorluğu, daha I. Dünya Savaşı'na girmeden önce bilhassa Doğu Vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin topluca isyana kalkışacakları noktasında bazı ihbarlar elde etmişti. Osmanlı Devleti savaşa dahil olduktan hemen sonra bir anda kendisini iki büyük cephede savaşır bir durumda buldu. Doğu cephesi ve Çanakkale cephesinde çok çetin muharebeler yapmak durumunda kaldı. Osmanlı Devleti, bu savaşları verirken Ermeni çetelerinin bir taraftan diğer yandan da Osmanlı ordusunda görev yapan Ermeni askerlerinin hıyanetleri, cephe ile lojistik destek sağlayan kolların irtibatlarının Ermeniler tarafından sabotajlara uğraması Osmanlı ordusunu çok zor durumda bırakmıştı. Osmanlı Devleti bu güç koşullar altında bir savaşı yürütmenin mümkün olmadığını, Ermeni olmayan diğer vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini koruyamayacağını da

¹² Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 6.

¹³ BOA. DH. ŞFR, 51/192; BOA. DH. ŞFR, 52/249-52/285.

anlayınca tedhişçi Ermenilerle ilgili olarak daha kapsamlı tedbirler almaya mecbur kalmıştır¹⁴.

Ermenilerin bu isyan hareketlerini başlatırken Çanakkale Savaşları'nın en kritik tarihleri olan 18 Mart 1915 tarihiyle 25 Nisan 1915 tarihlerine eş güdümlü olarak en fazla bir iki gün önce ya da sonraki bir tarihte faaliyetlerini hızlandırmış olmaları ayrıca dikkat çekicidir¹⁵.

İsyancı Ermeniler, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale cephesini deniz yoluyla zorladıkları ve geçemedikleri tarih olan 18 Mart 1915'ten hemen sonra Doğu Vilayetlerindeki isyan faaliyetlerini genişletmişlerdir. 15 Nisan 1915'te Van, Çatak ve Bitlis¹⁶ bölgesinde pek çok masum Osmanlı vatandaşını katletmişler, memur ve jandarmaları öldürerek resmî binaları yakmışlar¹⁷, Ruslara kılavuzluk yaparak Rus Ordusu'nun Ermeni kuvvetleriyle birlikte 16/17 Mayıs 1915'te Van'ın Ruslar'ın eline geçmesinde çok önemli hizmetler yapmışlardır¹⁸.

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim Alman Dışişleri Bakanlığı'na bu olayları şu şekilde bildirme ihtiyacı duymuştur.

“Van vilayetindeki Ermeniler ayaklanmışlar, Müslüman köylere ve kaleye saldırıya geçmişlerdir. Kaledeki Türk garnizonu 300 kayıp vermiş, günlerce devam eden sokak muharebeleri sonunda şehir âsilerin eline geçmiştir. 17 Mayıs 1915'te Van Ruslar tarafından işgal edilmiş, Ermeniler düşman tarafına geçmiş ve Müslümanları katletmeye başlamıştır. 80.000 Müslüman Bitlis istikâmetinde kaçmaktadır.”¹⁹ Almanya İstanbul Büyükelçisi'nin o dönemdeki durumu yansıtan bu tasvirleri gerçekten korkunçtur. 15.000 silahlı Ermeni Rusların da teşvikiyle bölgedeki tüm Osmanlı vatandaşlarını katletme çabası içine girmişlerdir. Bu öldürme işinde o kadar ileri gitmişlerdir ki bu katliamda sağ kalan Osmanlı yöneticileri ve sağ kalan bir kısım Osmanlı vatandaşı, Van şehrini tamamen tahliye etmeye mecbur kalmışlardır²⁰.

Ermenilerin bu şekilde cüretkâr davranmalarının bir nedeni de Sarıkamış faciasının Osmanlı III. Ordusu üzerinde yol açtığı yıkım

¹⁴ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 7.

¹⁵ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, C. I, s. 123-124.

¹⁶ Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s.233-239.

¹⁷ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, C. I, s. 127.

¹⁸ Hikmet Özdemir-Yusuf Halaçoğlu, Ermeniler Sürgün ve Göç, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi Sayı 101 Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Basım, Ankara 2004, s. 60. Van'daki olayların detayları için bkz. Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 261-301.

¹⁹ Hikmet Özdemir- Yusuf Halaçoğlu, Ermeniler Sürgün ve Göç, s. 60.

²⁰ Ergünöz Akçora, Van ve Çevresi'nde Ermeni İsyancıları (1896-1916), İstanbul 1994, s.123-178.

olmuştur²¹. III. Ordu'nun Sarıkamış faciasında uğradığı asker kayıplarını telafi etme çalışmaları esnasında bölgede bir boşluk olmuş, bu zaafıtan yararlanan Kafkaslarda konuşlanmış Rus orduları Doğu Anadolu istikametine doğru ileri harekate geçmişlerdir²². Ermeniler de Rusların bu hareketlerinde kılavuzluk görevleri yapmışlar zaman zaman da Osmanlı birliklerini arkalarından vurarak Rus ilerleyişine oldukça önemli katkılar sağlamışlardır²³. Rus birlikleri bu ilerleyişleri esnasında bilhassa Kars, Ardahan ve çevresinde Ermeni çetecilerle beraber hareket etmişler çok sayıda Müslümanı katletmişlerdir²⁴.

Osmanlı Devleti Ermenilerin bu tür yasa dışı faaliyetleri karşısında daha radikal çarelere başvurmak mecburiyetinde kalmıştır²⁵. Bilhassa Van isyanının hemen arkasından Ermenilerin devlet kurduklarını ilân etmeleri,

²¹ "Sarıkamış Harekâtı 22 Aralık 1914'den 19 Ocak 1915'e kadar devam ettiyse de yüksek dağlar, soğuk, açlık, ve tifüs sebebiyle 90.000 kişilik Türk kuvvetlerinin çok önemli bir kısmı zayı olmuş ve Rus cephesi'nin arkasına düşme plânı gerçekleşmemiştir." Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 112.

²² Mehmet Saray, Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın no: 3433, İstanbul 2003, s. 54.

²³ BOA. HR. HU, 122/6; Ermeni gönüllülerinin sayısı günden güne artmış, tümenler oluşturulmuştur. Muş, Sason, Zeytun ve Kilikya'dan gelen gönüllülerle üç tümen oluşturulmuştur. Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 281, 282; Ermeni gönüllü çeteleri, Doğubeyazıt ve Salmast yöresinde toplanmışlardır. Ermeni komiteci lideri Hamazasp çeteleri ile Sarıkamış ve Kağızman'dan gelecek Keri'nin komutasına girmiştir. Çetelere binlerce Ermeni de katılmıştır. Ermeni Gönüllüleri 1. Alayı Dilman yakınlarında, 2. Gönüllü Alayı da Gavsı köyü civarında Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmışlardır. Keri'nin komutasında bulunan 4. Gönüllü Ermeni Tümeni kuvvetleri Sarıkamış'da büyük kahramanlıklar gösterdiklerinden dolayı Saint Georges Nişanı almıştır. Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 286, 287.

²⁴ Kars ve Ardahan civarında Rusların tahrikiyle öldürülenlerin sayısının otuz bine ulaştığı, kadın ve çocukların dağlarda perişan halde buldukları ve bu hususta tarafsız devletler nezdinde gerekli girişimlerde bulunulması hususunda 21 Mart 1915 tarihinde Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunmuştur. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 22; BOA. HR. HU, 122/6; Kars ve Ardahan bölgesinde soykırıma uğrayan Müslümanların sayısının 30 bin kişiye vardığı, koruması Ermenilere verilen Osmanlı esirlerinin tüfek dipçikleri ile dövülüp öldürüldükleri..., BOA. HR. SYS, 110/12-1; BOA. HR. HU, 122/4.

²⁵ Osmanlı Devleti'nin Ermeni tedhişçilerine karşı almış olduğu önlemler arasında İstanbul'daki tedbirlerin de oldukça önemli olduğu görülür. 24/25 Nisan 1915 gecesi ve sonrasında Ermeni Daşnak İhtilâl Örgütü üyesi 500 kadar Ermeninin tutuklandığını bunların arasında doktor gazeteci, din adamı yazar ve mebusların bulunduğu görülür. Bu tutuklanılardan 180 kişinin 15 polis, 2 subay bir komiser ve sivil görevli eşliğinde Haydarpaşa'dan trenle Ankara'ya sevk edildikleri görülmektedir. İstanbul'dan aynı tarihlerde Konya'ya sevk edilenler de vardır. Gerek Ankara'ya gerekse Konya'ya sevk edilenlerin iskân ve iâşe giderlerinin Maliye Bakanlığı tarafından karşılanacağı ayrıca ifade edilmiştir. Nejat Göyünç, "Ermeni Tehciri ve Soykırımı İddiaları", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2001, sayı: 37, s. 297.

Osmanlı Hükümeti'nin hemen karar vermesinde oldukça önemli bir etki yaratmıştır. Van isyanının hemen akabinde Osmanlı Hükümeti, bu olayları başlatan ve Ermenileri silahlandırarak isyana teşvik eden çeteci Ermenilerin faaliyetlerine son vermek için 24 Nisan 1915 tarihinde vilayetlere ve mutasarrıflıklara gizli bir tamim yollamıştır²⁶.

Osmanlı Hükümeti, vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği bu tamimde Ermenilerin komite merkezlerinin kapatılması, çetelerin evraklarına el konulması ve Ermeni komitelerinin ele başlarının tutuklanmasını istemiştir. Başkomutanlık tarafında 26 Nisan 1915 tarihli bir başka tamimle de Osmanlı Hükümeti'nin vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği 24 Nisan 1915 tarihli tamimde ifâde edilen noktalar tekrarlanarak vilayetlerden ve mutasarrıflıklardan kendilerinden istenilen hususların yerine getirilmesi istenmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin ve Başkomutanlığın bu doğrultudaki emirleri sonucunda 2345 kişi tutuklanmıştır. Tutuklanan bu kişilerin bir kısmı Ankara ve Çankırı'daki hapisanelere konulmuş, çıkarılan geçici bir kanunla da gayr-i Müslimlerin ve özellikle de Ermenilerin ev ve işyerlerinde bulunan silahların bir an önce toplanılması bütün vilayetlerden ve mutasarrıflıklardan istenmiştir²⁷.

Ermenilerin sözde soykırım olarak tüm dünyaya kabul ettirmeye çalıştıkları 24 Nisan 1915 tarihi, Ermeni çetecilerinin önde gelenlerinin Osmanlı Devleti tarafından tüm vilayet ve mutasarrıflıklardan tutuklanmalarının istenmeleri tarihidir. Osmanlı devleti savaş şartları içinde bilhassa Van ve çevresinde Osmanlı vatandaşlarının komiteci Ermeniler vasıtasıyla düşürüldükleri çıkmazdan kurtarılmaları için almış olduğu bir tedbirin tarihidir. Bu tutuklama olayını gerek hukukî gerek siyasî olarak soykırım nitelemesiyle tarif etmek asla mümkün değildir.

b. Tehcirin Uygulanması

Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaptıkları mezalimle uğraşırken çok zor bir durumda kalmıştı. Van'daki isyan bütün şiddetiyle sürerken başka bölgelere de sirâyet etme temâyülü göstermişti. Türk Ordusu bir yandan Doğu cephesinde öbür yandan Çanakkale cephesinde son derece önemli savaşlar verme mecburiyetinde kaldığı için Van bölgesindeki bu katliamlar karşısında yeterince etkili tedbirler almada gecikiyordu. Başkomutan vekili Enver Paşa, bu çaresizlik karşısında bölge halkının can ve mal güvenliğinin bir an önce sağlanması amacıyla 2 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya aşağıdaki talimatı göndermek durumunda kalmıştır.

²⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 7.

²⁷ BOA. DH. ŞFR, 52/188.

“Van gölü etrafında ve Van valiliğince bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır haldedirler. Toplu halde bulunan Ermenilerin buralardan çıkarılarak isyan yuvalarının dağıtılması düşüncesindeyim. III. Ordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre Ruslar 20 Nisan 1915 tarihinde kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır. Hem buna karşılık olmak ve hem yukarıda bahsettiğim amacı sağlamak için ya bu Ermenileri aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermek veyahut bu Ermeni ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki şekilden uygun olanının seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir mahsuru yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim”²⁸.

Enver Paşa'nın İç İşleri Bakanı Talat Paşa'ya gönderdiği bu talimat, bir noktada Osmanlı Devleti'nin o dönemde konuya yaklaşım tarzını da ortaya koymaktadır. Bu talimatta Ermenilerin tehcir edilme nedenleri söz konusu edilmekte bunların en önemli sebepleri arasında toplu halde isyana hazır olmaları²⁹, bir kısmının isyanı sürdürmeleri nedeniyle dağıtılmalarının mecburi bir hal aldığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda Rusya sınırları içinde bulunan Müslümanların sefil ve perişan bir halde adeta bir sürü gibi Osmanlı sınırlarından içeriye sürüldüklerini, buna bir karşılık vermek hem de isyanı bastırmak ve isyana hazır halde bekleyen Ermenilerin yaptıkları mezalime son vermek gayeleriyle Ermenilerin ya Rus sınırlarına kadar tehcir edilmeleri veya Anadolu'nun çeşitli yerlerinde zorunlu olarak iskâna tabi tutulmalarının gerekli olduğu, mümkünse isyancı Ermenilerin Osmanlı sınırları dışına sürgün edilmelerinin daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Enver Paşa'nın bu talimatından ayrıca tehcirin o dönemde sadece Van ve civarıyla sınırlı tutulmasının düşünüldüğü de anlaşılmaktadır. Nitekim ilk evredeki uygulamalar bu minval üzerine yapılmıştır.

İçişleri Bakanı Talat Paşa, Enver Paşa'nın talimatı üzerine tehcir uygulamasının bütün sorumluluğunu üzerine alarak icraatı başlatmıştır. 9 Mayıs 1915 tarihinde Talat Paşa önce Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan isyancı Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılmalarını, söz konusu vilayetlerin valilerinden talep ederek III. ve IV. Ordu Komutanlarıyla işbirliği içinde konunun çözümlenmesini, Erzurum'un güneyi ile Van ve Bitlis'te yaşayan Ermenilerin, ikâmet mahallerinden çıkarılıp savaş bölgesinin dışında bulunan güney bölgelerine sevk edilmelerini istemiştir³⁰.

²⁸ BOA. DH. ŞFR, 52/282.

²⁹ Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara 1983, s. 201, 202.

³⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 8; Hikmet Özdemir- Yusuf Halaçoğlu, a. g. e., s. 63.

Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı durumun daha da önem kazanması üzerine 26 Mayıs 1915'te İçişleri Bakanlığı'na yeni bir talimat daha göndermek durumunda kalmıştır. Bu talimatta Ermenilerin Doğu Anadolu Vilayetleri ile Zeytun gibi yoğun olarak meskun bulunduğu yerlerden Diyarbakır Vilayeti güneyine, Fırat Nehri vadisine, Urfa, Süleymaniye ve yakınlarına sevk edilmeleri sözlü olarak ifâde edilerek yeni sevkler sonucunda Ermenilerin tekrar bir araya gelip yeni komiteler oluşturmamalarına özellikle dikkat edilmesi istenmiştir. Ayrıca bu talimatta Ermeni nüfusun sevk edildikleri bölgelerdeki Müslüman sayısının % 10'u oranını geçmemeleri gerektiği, sevk edilen Ermenilerin gönderildikleri mahallerde kuracakları köylerin 50 haneden fazla olmamaları, Ermeni muhacirlerin seyahat ve nakliye suretiyle dahi yakın yerlere ev ikame etmemeleri, bunların ev değiştirmelerinin önlenmesi konusunda azami dikkat sarf edilmesi istenmiştir³¹. Bu talimatlar da dikkate alınarak konunun İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından dikkatle takip edildiği göz önünde bulundurularak 27 Mayıs 1915 tarihinde Talat Paşa'nın Sadarete önerisi ile hazırlanan yasa "Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askerîyece itihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat" çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur³².

Geçici yasa özel şartlar için hazırlanmış ve hemen yürürlüğü konulmuştur. Burada Osmanlı Devleti'nin çok acele kararlar aldığını görüyoruz çünkü durum gerçekten çok kritikti. Başlangıçta Van ve yöresi için başlatılan tehcir uygulaması, İzmit, Bursa, Kayseri gibi yerlerde uygulanmamıştı. İtilâf Devletleri filosunun Çanakkale'ye taarruzları, Karadeniz'de Ereğli'nin Rus donanması tarafından bombardımanı esnasında İstanbul'a çok yakın olan bazı vilayetlerde pek kalabalık olan yöre Ermenilerinin eylem hazırlıklarında bulunması vaziyeti değiştirmiştir. Adapazarı ve Kayseri'de bulunup eylemlerde kullanılmak üzere hazırlanmış çok sayıda patlayıcının ortaya çıkarılması³³, komite teşkilatlarının çok sistemli olarak yapılandıklarının anlaşılması, kararın kapsamının yaygınlaştırılmasında etkili olmuştur³⁴. Bu bölgelerin dışında yaşayan Ermenilerin de Osmanlı devletine karşı giriştikleri isyanlar neticesinde duyulan ihtiyaç üzerine tehcir yaygınlaştırılmış, Protestan ve Katolik Ermeniler bu tehcirden muaf tutulmuştur³⁵.

³¹ Saray, a. g. e., s. 57.

³² Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 316; Gürün, a. g. e., s. 214; Saray, a. g. e., s. 57. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 8.

³³ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, sayı: 85, Belge: 1998.

³⁴ Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s.315, 316.

³⁵ BOA. DH. ŞFR, 54-A/252; BOA. DH. ŞFR, 55/20; Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 316; Özdemir- Halaçoğlu, a. g. e.,s. 64.

Bu hassasiyetleri de göz önünde bulunduran Talat Paşa'nın Sadarete verdiği bir tezkeresi ile 27 Mayıs 1915 tarihinde hazırlanan Tehcir Yasası dört ana maddeden meydana gelmiştir.

a. Sefer vakti ordu, kolordu, fırka, kumandan veya vekilleri, mevki kumandanları, hükümetin emirlerine, asayiş ve memleket müdafaasına müteallik icraata muhâlefet ve mukâvemet görürlerse, hemen en şiddetli bir şekilde tedâibat yapmaya, tecâvüz ve mukâvemeti esasından imhaya mezun ve mecburdurlar.

b. Aynı makamlar askerlik gereği veya casusluk veya ihanetini hissettikleri kasaba ahalisini tek tek veya toplu olarak diğer mahalleye sevk ve iskân ettirebilirler.

c. Bu kanun yayımlandığında yürürlüğe girer.

d. Bu kanunun uygulanmasından Başkumandanlık Vekili ile Harbiye Nazırı sorumludur³⁶.

Bu geçici kanunla, asayışı bozan, silahlı saldırılar yapan ya da yapma ihtimali bulunan isyancıların, casusların ve vatana ihanet edenlerin, etmeleri muhtemel olanların yerleşim birimlerinden toplu olarak veya tek tek yukarıda adı geçen mahallere sevkleri konusundaki yetkiler askerî makamlara verilmiş oluyordu. Bakanlar Kurulu, 30 Mayıs 1915 tarihli kararı ile İçişleri Bakanlığı'nın teklifi ile uygulamaya konulan bu kanunu onaylayarak kanunun öngördüğü alanlardaki işlemlerin daha iyi ve ölçülü yapılmasını istemiştir. Konunun hızlandırılıp kolaylaştırılmasını sağlamak için 10 Haziran 1915 tarihinde yeni bir talimat daha yayımlanmış, Tehcir konusundaki var olan eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Bu yönetmelikle de³⁷, tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarının değerlerinin tespit edilip muhafaza altına alınması, boşaltılan köylerin isimleri, buralardaki Ermenilere ait malların kayıt altına alınması hedeflenmiştir³⁸. Bu malların defter halinde kayıtlarının tutulması, kayıt yapılan defterlerin bir nüshasının mahalli kiliselerde, birisinin mahalli idarecilerde, diğerinin de yeni kurulan Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nda muhafaza altına alınması ön görülmüştür. Mevcut taşınır malların arasında bozulabilir olanlarının bir heyet tarafından açık artırma ile satılarak gelirlerinin sahibi adına, sahibi belirlenemez ise eşyanın bulunduğu köy ve kasaba adına emanet olarak mal sandıklarına teslim edilmesi uygun görülmüştür. Kiliselerde mevcut eşya v.b unsurların bir tutanakla kayıt altına alınması istenmiştir. Tahliyesi gerçekleştirilen

³⁶ Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 316; Saray, a. g. e., s. 57.

³⁷ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, C. I, s.132, 133, 139, 142.

³⁸ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 81, Belge: 1832; Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 85 Belge: 1999. Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 85 Belge: 2024.

köylere göçmenler yerleştirilebilecek ve mevcut evler ve arazi, her ailenin ihtiyaç ve tarım imkanı dikkate alınarak geçici belgelerle muhacirlere dağıtılacaktır. Muhacirlerin iskânından sonra arta kalan köylere o yöredeki göçer aşiretler iskân edilecek ve bunların muhacirlerle aynı işlemlere tabi olmaları öngörülmüştür. Şehir ve kasabalarda boşaltılan evlere tercihen şehirli ve kasabalı göçmenlerin yerleştirilmeleri, önceki mali durumlarının bu yerleştirmelerde dikkate alınması istenmiştir³⁹. Emval-i Metruke Komisyonu bulunmayan mahallerde ise bu işlemlerin yerel yöneticiler tarafından yapılması, yukarıda söz konusu edilen işlerin yapılmasından ve Ermenilerin geri dönecekleri tarihe kadar olan geçen sürede yapılan işlemlerden, mal tespitlerinden, Emval-i Metruke Komisyonu'nun işlem ve kararlarından, açık artırmalardan v.b konulardan yerel yöneticilerin birinci derecede sorumlu oldukları da ayrıca yönetmelikte beyan edilmiştir⁴⁰.

c. Tehcir Kanunu'nun Uygulanmasında Göz Önünde Bulundurulmuş Şartlar

Ermenilerin tamamı yukarıda ifade edildiği vecihle sevk edilmemişlerdir. Sevk kararı daha çok Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaşta cephe gerisinde güvenliğini tehdit eden bölgelerde topyekün uygulanmak durumunda kalmıştır. Bu sevkıyatlarda o yörede ikamet eden Ermenilerin tamamı ile isyan edip etmedikleri temel hareket noktası olmuştur. Ermenilerin tamamının isyan etmediği mıntikalarda yaşayan Ermeniler, bu sevke tabi tutulmamışlardır. 27 Mayıs 1915 tarihli bir belgede Diyarbakır, Harput ve Sivas bölgesindeki Ermenilerin ihracına lüzum görülmediği bildirilmiştir⁴¹.

Sevkıyatın başlangıcında Urfa'nın bazı yöreleri ve Birecik, Erzurum, Aydın, Trabzon, Edirne, Samsun, Çanakkale, Adapazarı, Halep, Bolu, Kastamonu, Tekirdağ, Konya ve Karahisar-ı Sahip yerleşim birimlerinde yaşayan Ermeniler buna örnektir. Ancak daha sonra isyanların bu bölgelere de sirayet etmesi veya etme ihtimali göstermesi nedeniyle bu bölgelerde yaşayan Ermeniler de sevkıyata tabi tutulmuşlardır. Osmanlı vatandaşlarına katliam uygulayanlar, asker kaçakları, bu tür eylemlere katılmış olan kişilerin ailelerine sevkıyat işlemi yapılmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu tür eylemler içinde bulunmayan Ermeniler bu sevkıyata maruz kalmamışlardır⁴².

Zararsız ve isyancı olmayan Ermenilerin sevkıyat dışı tutulmalarının yanında tüccar ve esnaf olan ve komiteci Ermenilerle bağlantısı olmayanlar

³⁹ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, C. I, s.140-141.

⁴⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 8, 9.

⁴¹ BOA. DH. ŞFR, 53/295.

⁴² BOA. DH. ŞFR, 52/249; BOA . DH. ŞFR, 52/255; BOA. DH. ŞFR, 52/266.

da sevkıyata tabi olmamışlardır⁴³. Ermeni sevkıyatından mebuslar ve aile efradı, aileleri de dahil olmak şartıyla⁴⁴, öğretmenler, yine aileleriyle birlikte⁴⁵, asker ve subaylar da keza aileleriyle beraber⁴⁶, başlarında erkekleri olmayan Ermeni aileleri, hasta ve âmâ Ermeniler aileleriyle birlikte⁴⁷, Protestan ve Katolik Ermeniler⁴⁸, sahipsiz ve kimsesiz Ermeni çocukları⁴⁹, Duyûn-ı Umûmiye’de görevli Ermeni memur ve görevlileri, İstanbul’da ve taşrada Osmanlı Bankası şubelerinde, reji idaresinde ve bazı devletlerin konsolosluklarında görevli Ermeniler, demiryollarında görevli Ermeni personel de Ermeni sevkıyatından muaf tutulmuşlardır⁵⁰. İstanbul⁵¹, Balıkesir, Urfa ve Antalya’da yaşayan Ermeniler, bu bölgede Ermeni nüfusunun az olması ve herhangi bir isyan hareketinin içinde bulunmadıkları nedeniyle göçten muaf tutulanlar arasında değerlendirilmişlerdir⁵². Kastamonu Ermenileri de göçten muaf tutulmuşlar sadece evlerinde silah bulunduran Ermeniler hakkında gerekli olan yasal işlemlerin yapılması ve silahların cins ve miktarlarıyla ilgili bir defterin tutularak ilgili birimlere bildirilmesi uygun görülmüştür⁵³.

Ermenilerin sevkleri esnasında gözetilmesi gereken gaye ve esaslar İçişleri Bakanı Talat Paşa tarafından 29 Ağustos 1915 tarihli bir talimatla; Hüdâvendigâr (Bursa), Ankara, Konya, İzmit, Adana, Maraş, Halep, Zor, Sivas, Kütahya, Karesi (Balıkesir), Niğde, Mamûratülaziz (Elazığ), Diyarbakır, Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar), Erzurum, Kayseri vilayet ve mutasarrıflıklarına bir kez daha bildirilmiştir.

Talat Paşa bu talimatında da sevkıyatın gayesinin Ermenilerin buldukları mahallerde hükümet aleyhine faaliyetlerine son vermek olduğunu, Ermenilerin sevk edilerek bir Ermenistan hükümeti kurmak konusundaki millî düşüncelerinin böylece bertaraf edileceğini, amacın Ermenilerin imhası olmadığı için sevkıyat esnasında kafilelerin hayat güvencelerinin sağlanması gerektiğini, muhacirler için ayrılan ödenekten

⁴³ BOA. DH. ŞFR, 53/295; BOA. DH. ŞFR, 55/21;

⁴⁴ BOA. DH. ŞFR, 55/19.

⁴⁵ BOA. DH. ŞFR, 55/42.

⁴⁶ BOA. DH. ŞFR, 55/18.

⁴⁷ BOA. DH. ŞFR, 56/2.

⁴⁸ BOA. DH. ŞFR, 54-A /252; BOA. DH. ŞFR,55/19; Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 316.

⁴⁹ BOA. DH. ŞFR, 55/43; BOA. DH. ŞFR, 54/163.

⁵⁰ BOA. DH. ŞFR, 55/48.

⁵¹ İstanbul’da ikâmet eden 77.735 Ermeni’den isyan hareketlerine destek vermekten sanık 235 kişi tutuklanmıştır. Geriye kalan Ermeniler, önceden olduğu gibi yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu da Osmanlı Devleti’nin Ermenilere karşı iyi niyet göstergelerinden birisidir. Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 322, 323.

⁵² BOA. DH. ŞFR, 55/59.

⁵³ BOA. DH. ŞFR, 57/82.

sevke tabi tutulan Ermenilerin her türlü zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasını, sevklerine ihtiyaç duyulan Ermenilerin dışında kalanlarının yaşamlarını sürdürdükleri mahallerden çıkarılmalarına gerek olmadığını, daha önceki talimatta da ifade edildiği gibi asker aileleri, ihtiyaç duyulan sanatkar, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir⁵⁴.

d. Tehcir Sırasında İhmali Görülen Görevlilerin Cezalandırılması.

Talat Paşa ilgili talimatla Ermeni sevk kafilelerine taarruz, gasp, ırza tecavüz edenlerin bu eylemlere ön ayak olanların ve bunlara her türlü yardımı yapanların, bu tür işlem yapan memur ve jandarmaların haklarında gecikmeksizin kanuni işlem yapılmasını ve en şiddetli cezaların kanunlar çerçevesinde verilmesini, bunların görevlerinden hemen uzaklaştırılmalarını ve derhal Divan-ı Harbe verilmeleri gerektiğini bildirmiştir⁵⁵. Ayrıca göç ettirilen Ermenilerin malları, geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz bütün emtiaların değerlerinin mahalli idareler tarafından tespit edilmesi bu malların değerlerinin hükümet tarafından sahiplerine ödeneceği İçişleri Bakanlığı tarafından 9 Haziran tarihli bir yazı ile ilgililere tebliğ edilmiştir⁵⁶.

Talat Paşa tarafından müteaddit defalar yayınlanan Ermeni sevkıyatında uyulması mecburi olan kurallara zaman zaman uyulmadığı görülmüş ve bu kanun dışı uygulamalar yine talimatlarda da açıklandığı üzere gerekli takibata başlanmıştır.

Ermenilerin sevkleri esnasında karşılaştıkları çeşitli zorluk ve kötü muameleleri araştırmak üzere inceleme komisyonları kurulmuştur. Araştırma ve soruşturma komisyonlarına verilen talimatlarla resmi görevliler içinde görevini kötüye kullanan jandarma, polis ve bunların üstü olan amirlerin hakkında yapılan tahkikat sonucunda suçlarının sabit olması durumunda Divan-ı Harbe sevk edilmeleri istenmiştir. Divan-ı Harbe sevk edilen söz konusu görevlilere ait isim listesinin bir nüshasının da İçişleri Bakanlığı'na gönderilmesi emredilmiştir. Yörelerinde bu türden uygunsuz muamele ve

⁵⁴ “Kayseri Merkez ve mülhâkatta zükûr ve inâs kırk altı bin dört yüz altmış üç Ermeni ve bin beşyüz on yedi Katolik ve bin dokuz yüz elli yedi Protestan ki ceman kırk dokuz bin dokuz yüz kırk yedi nüfus Ermeni mukayyed olup bunlardan kırk dört bin iki yüz yetmiş biri Halep ve Suriye ve Musul vilâyetlerine sevk edilmiş... dâhil-i livâda kalan dört bin dokuz yüz on bir neferi asker ailesi ve cüzi miktarı Protestan ve Katolik bakâyâsı olmakla dahi yüzde beş nispetinde köylere tevzî kılınmakta olduğu..” BOA. DH. EUM, 2. Şb. 68/75; Niğde dahilinde Katolik ve Protestan ve Ermeni olmak üzere iki yüz yirmi bir nüfus kaldığı Mutasarrıf Nâzım Bey tarafından bildirilmiştir. BOA. DH. EUM, 2. Şb. 68/69. Ermeni Katolik misyonerleri ile Sörlere de sevk edilmemiştir. BOA. DH. ŞFR, 54/55,

⁵⁵ BOA. DH. ŞFR, 55/292.

⁵⁶ BOA. DH. ŞFR, 53/303.

kötü fiiller işleyen vali ve mutasarrıflar hakkında yapılan soruşturmaların da İçişleri Bakanlığı'na bildirilerek buradan gelecek talimatlar doğrultusunda gerekli kanuni işlemin yapılması öngörülmüştür. İçişleri Bakanlığı'nın ilgili birimlere verdiği talimatlar doğrultusunda uygulamalar yaptığı arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır.

Aziziye Kaymakamı Hamid ile Tenos Kaymakamı Cemil Bey hakkında Ermeni sevkıyatında yeterince hassas ve sevkıyatta uyulması gereken kurallara uymadıkları gerekçesiyle tahkikat açılmış yapılan inceleme ve soruşturmalar sonucunda suçları sabit görülerek bunların şiddetle cezalandırılmaları, görevlerinden uzaklaştırılmaları ve soruşturma evraklarının tahkik heyetleri tarafından divan-ı harbe gönderilmesi İçişleri Bakanlığı tarafından istenmiştir⁵⁷. Konya Askerî Valisi Azmi Bey kötü muameleden, Jandarma Onbaşılı Sadık ve Aslan Ermenilerden rüşvet almakdan, Binbaşı Mehmet Ermenilere kötü muameleden, Artin Velet Halep Ermenilerinin tehcirinden, Armikyan Ermeni tehciri esnasında mücevherat çalma suçlarını işlediklerinden ötürü cezalandırılmışlardır⁵⁸. Ceza alanlar arasında Ermenilerin de olması dikkat çekicidir. Yaklaşık bir yıl süren tehcir esnasında 1397 kişi yapılan soruşturmalar sonucunda suçlu bulunmuştur. Sivas'ta 648, Elazığ'da 223, Urfa'da 189, Diyarbakır'da 170, Kayseri'de de 69 kişi ihmal, görevi kötüye kullanma v.b. nedenlerden cezalandırılmışlardır⁵⁹.

Ermenilerin sevkıyat esnasında güçlüklerle karşılaşmamaları için her türlü planlama yapılmıştır. Nitekim sevk edilecek Ermenilerin hangi yerleşim birimlerinden nerelere sevk edilecekleri de İçişleri Bakanlığı tarafından ilgili birimlere bildirilmiştir. 18 Mayıs 1915 tarihinde Erzurum'dan çıkarılan Ermenilerin Urfa ve Musul'un güneyi, Zor sancağına gönderilmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Erzurum Vilayetine⁶⁰, Van Vilayeti'nden çıkarılan Ermenilerin iskân edilmeleri münasip görülmüştür. Musul Vilayeti ile Zor ve Urfa sancaklarında tayin edilen mıntikalara⁶¹, Adana Vilayeti, Halep ve Maraş bölgesinden çıkarılan Ermenilerin de Suriye'nin doğusu ile Halep vilayetinin doğu ve güney doğusuna yerleştirilmeleri uygun görülmüştür.

Başlangıçtaki bu planlama daha sonraki dönemlerde Ermeni tedhiş hareketlerinin artması ve yayılması üzerine biraz daha genişletilip detaylandırılmıştır. 5 Temmuz 1915 tarihinde Ermenileri yerleştirmek

⁵⁷ BOA. DH. ŞFR, 57/116; BOA. DH. ŞFR, 57/105.

⁵⁸ Cemalettin Taşkiran, "Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde "Soykırım", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2001, Sayı: 37, s. 369.

⁵⁹ Gürün, a. g. e., s. 221; Göyünç, a. g. e., s. 301

⁶⁰ BOA. DH. ŞFR, 53/48.

⁶¹ BOA. DH. ŞFR, 53/93; BOA. DH. ŞFR, 54/83.

amacıyla ayrılmış olan yerlerin genişletilmesi, Kerkük Sancağı'nın İran sınırına seksen kilometre mesafede bulunan yerleşim bölgeleriyle Musul'un güneyi ve batısı olarak yeniden düzenlenmiştir. Yine Diyarbakır sınırından 25 kilometre içerde ve Habur ve Fırat nehri vadisindeki yerleşim birimlerini kapsamak üzere Zor sancağının güneyi ve batısı, Ermeni iskânına tahsis edilmiştir. Tahsis edilen yerlerden birisi de Halep Vilayeti'nin kuzey kısmının dışında doğusu ve güneyi ve güney batısındaki bütün köy ve kasabalar ile Suriye Vilayeti'nin Havran ve Kerek sancakları dahil olmak üzere demiryolu güzergahlarından yirmi beş kilometre içine giren bütün yerleşim birimlerinde Müslüman halkın yüzde onunu geçmemek kaydıyla Ermenilerin iskan edilmeleri uygun bulunmuştur⁶².

Osmanlı arşiv belgelerine göre vilayet ve kazalardan sevk ve iskâna tabi tutulan ve aynı bölgelerde geride kalan Ermeni nüfusu şu şekildedir.

Vilayet ve Kaza İsmi	Sevk Edilen	Kalan
Adana ⁶³	14.000	15-16.000
Ankara ⁶⁴ (merkez)	21.236	733
Aydın ⁶⁵	250	-
Birecik ⁶⁶	1.200	-
Diyarbakır ⁶⁷	20.000	-
Dörtyol ⁶⁸	9.000	-
Erzurum ⁶⁹	5.500	-
Eskişehir ⁷⁰	7.000	-

⁶² BOA. DH. ŞFR, 54/315.

⁶³ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/77.

⁶⁴ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/77.

⁶⁵ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 69/250.

⁶⁶ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/101.

⁶⁷ Diyarbakır'dan sevk edilen Ermenilerin sayısı 120 bin olarak gösterilmektedir. 18 Eylül 1915 tarihli Diyarbakır Valisi Reşid Bey'in İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği belgede vilayetten sevk edilen Ermeni sayısını takriben 120 bin olarak ifade etmektedir. BOA. DH. EUM. 2. Şb, 68/71. Belgedeki bu sayı Diyarbakır'da yaşayıp sevk edilen Ermenilerin sayısı değildir. Bu sayı Diyarbakır'a çeşitli yörelerden gelip sevk edilen Ermenilerin toplam sayısıdır. Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı belgelere göre Diyarbakır'da yaşayan toplam Ermeni sayısı o tarihlerde 61.002'dir. Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, C. I, s. 445.

⁶⁸ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/89

⁶⁹ BOA. DH. ŞFR, 54/162.

⁷⁰ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/72.

Giresun ⁷¹	328	-
Görece	250	-
Halep ⁷²	26.064	-
Haymana ⁷³	60	-
İzmir ⁷⁴	256	-
İzmit ⁷⁵	58.000	-
Kalacak ⁷⁶	257	-
Karahisar-ı Sahip ⁷⁷	5.769	2.222
Kayseri ⁷⁸	45.036	4.911
Keskin	1.169	-
Kırşehir ⁷⁹	747	-
Konya ⁸⁰	1.900	-
Kütahya ⁸¹	1.400	-
Mamuretülaziz ⁸²	51.000	4.000
Maraş ⁸³	-	8.845
Nallıhan	479	-
Ordu	36	-
Perşembe	390	-
Sivas ⁸⁴	136.084	6.055

⁷¹ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/41.

⁷² BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/76

⁷³ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/66.

⁷⁴ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 69/260.

⁷⁵ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/67

⁷⁶ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/79.

⁷⁷ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/73.

⁷⁸ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/75.

⁷⁹ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/66.

⁸⁰ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 69/34.

⁸¹ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/93 .

⁸² BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/70.

⁸³ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/41.

⁸⁴ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/84.

Sungurlu	576	-
Sürmene	290	-
Tirebolu	45	-
Trabzon ⁸⁵	3.400	-
Ulubey	30	-
Yozgat ⁸⁶	10.916	-
TOPLAM	422.668	32.766

Verilen listede yer değiştiren Ermeniler içinde mevcut olup da henüz sevkleri yapılmayanlar arasında olan Adana Ermenileri ile beraber sevk edilen toplam Ermeni sayısı yaklaşık 440.000 olmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan belgelerde de tehcir edilen toplam Ermeni sayısı 413.067 kişi olarak görülmektedir⁸⁷. İskân sahalarına vardıkları kesin olarak belirlenen Ermenilerin sayısı ise yaklaşık 383.000 kişidir. Dolayısıyla bu rakamlar durumu çok net bir şekilde ortaya koymakta sevkîyat esnasında Ermenilerin çeşitli nedenlerden dolayı uğradıkları kayıpların toplamı 57.000 civarlarındadır.

Osmanlı ve ilgili ülkelerin arşivlerinde yapılan detaylı bilimsel çalışmalar sonucunda Birinci Dünya Savaşı boyunca 500.000 dolayında Ermeni o dönemde savaş bölgesi olmayan ve yukarıda detaylarını verdiğimiz Halep, Musul, Suriye Vilayeti'nin önemli bir kısmına göç ettirilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında 350-500 bin dolayında Ermeni de çeşitli nedenlerden dolayı Kafkaslara gitmişlerdir⁸⁸.

⁸⁵ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/41.

⁸⁶ BOA. DH. EUM. 2.Şb, 68/66.

⁸⁷ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, C.I, s. 445.

⁸⁸ Murat Bardakçı'nın Hürriyet Gazetesi'nde yayınladığı "Talat Paşa'nın Kara Kaplı Defteri" yazı dizisinde çeşitli nedenlerden dolayı tehcir edilen Ermenilerin toplam sayısının 924. 158 olduğu belirtilmektedir; Murat Bardakçı, "Talat Paşa'nın Kara Kaplı Defteri", Hürriyet Gazetesi, 26 Nisan 2005, s. 4. . Bu hatıralardaki toplamın Ermenilerin gerek Irak ve Suriye bölgelerine gerek Kafkaslara giden ve çeşitli yollarla Amerika ve yabancı diğer ülkelere kaçan Ermenilerin toplam sayısının ele alındığını düşünmekteyiz. Zira Talat Paşa'nın gerek toplam Ermeni sayısı gerekse tehcire tabi tutulmayı yerlerinde kalan Ermenilerin rakamları şu anda ortaya konulan bilimsel çalışmalarla önemli ölçüde örtüşmektedir. Irak ve Suriye Bölgesi'ne sevkleri yapılan Ermenilerle Kafkaslar, Amerika ve diğer yabancı ülkelere çeşitli yollarla gidenlerin toplamı aşağı yukarı Talat Paşa'nın sevkî tâbi tutulan Ermenilerin sayısı hakkında verdiği rakamla bağdaşmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen çatışmalar, tifo, dizanteri, açlık v.b hastalıklardan ortaya çıkan ölümler, eşkıyaların saldırımları⁸⁹ sonucunda uğranılan kayıplar v.b. nedenlerden ötürü Ermenilerin toplam 200.000 dolayında bir kayıplarının olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine bu dönemde göçten istisna tutulan yerlerde yaşayanlar, yukarıda özetlemeye çalıştığımız tanımlamalardan dolayı göçten hariç bulunduranlar v.b sebeplerle Osmanlı sınırları içinde kalanların sayısının da 400- 500.000 civarında olduğu ortaya çıkmaktadır⁹⁰.

Tüm bu veriler ışığında ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin sayısının Tehcir esnasında göç ettirilenler, kalanlar ve bilhassa Kafkaslar ve çeşitli yerlere kaçanlar, kaçırılanlar da dahil olmak üzere toplam 1.500.000 dolayında olduğu ortaya çıkmaktadır⁹¹. Talat Paşa'nın yeni yayımlanan hatıratına göre de 1914 sayımı toplamında Ermeni Gregoryen genel nüfusunun 1.187.818 olduğu Ermeni Katoliklerin miktarının 63.967 olduğu ikisinin toplamının da yabancı uyruklu Ermenilerin de dahil edildiği takdirde 1.256.403 kişi olduğu belirtilmektedir.

Talat Paşa söz konusu hatıralarında çeşitli aksaklıklar nedeniyle bu rakama % 30'luk bir yanılma payının ilave edilebileceğini dolayısıyla İmparatorlukta yaşayan tüm Ermenilerin sayısının yaklaşık olarak 1.500.000 kişi olduğunu anılarında belirtmiştir⁹².

e. Tehcir'in Durdurulması

Osmanlı Devleti, Ermenilerin sevkıyatından beklediği yararları önemli ölçüde elde ettiğini düşündüğünden ve sevke tabi tutulmayan Ermenilerin artık Osmanlı Devleti'nin iç güvenliğini tehdit edebilme kapasitesini kaybettiğini düşünmesinden dolayı sevk işlemlerinden vazgeçme kararı almıştır. Bu kararın alınmasında güvenliğin yanı sıra yaklaşan kış şartlarının da payı büyük olmuştur. Tehcir, ilk defa Talat Paşa'nın 27 Ekim 1915 tarihli, Hüdavendigar (Bursa), Ankara, Halep, Adana Vilayetleriyle, Maraş, Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar), Eskişehir,

⁸⁹ Hemen her yerde silahlı Ermeni çetelerinin, kabilelere eşlik eden jandarmalara hücum eder bunları şehit etmeleri, göç etmekte olan Ermeni kabilelerine faydadan çok zarar vermiş, bu kabilelerin dağılmasına, felaketlerine sebep olmuştur. Aynı zamanda göç bölgelerinde özellikle Şarkikarahisar, Maraş Fındıcık, Kayseri gibi yerlerde ayrıca yangınlar çıkarmışlardır. Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 317.

⁹⁰ Murat Bardakçı'nın yayınladığı yazı dizisinde, tehirci tabi tutulan bölgelerde yaşayan ancak çeşitli nedenlerden dolayı tehirci edilmeyen Ermenilerin sayısının 400 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Murat Bardakçı, "Talat Paşa'nın Kara Kaplı Defteri", Hürriyet Gazetesi, 26 Nisan 2005, s. 4.

⁹¹ Özdemir- Halaçoğlu, a. g. e., s. 105-106.

⁹² Murat Bardakçı, "Talat Paşa'nın Kara Kaplı Defteri", Hürriyet Gazetesi 26 Nisan 2005, s.4.

Kütahya, İzmit, Niğde Mutasarrıflıklarına gönderdiği bir talimatla yola çıkarılmış olan Ermenilerin dışında yeniden sevk yapılmaması isteğiyle durdurulmuştur⁹³. Yaklaşan kış mevsiminin o dönemin imkanlarıyla sevk işlemlerini çok güçleştireceği düşüncesiyle, 25 Kasım 1915 tarihli Anadolu vilayetlerine gönderilen bir genelge ile yolda bulunan Ermeniler hariç, diğer bütün sevkıyatların geçici olarak durdurulduğu bildirilmiştir⁹⁴. Daha sonra 15 Mart 1916 tarihli İçişleri Bakanı Talat Paşa, bütün Anadolu vilayetlerine gönderdiği bir talimatla da idarî ve askerî maslahat gereği bundan sonra hiçbir gerekçeyle hiçbir Ermeninin sevk edilmemesini Ermeni sevkıyatının bundan sonra yapılmayacağını bildirmiştir⁹⁵. Osmanlı Devleti, tehcir ve iskân uygulamasının kendi güvenliği açısından yeterli olduğunu düşündüğünden dolayı uygulamaya son vererek insanî gerekçelerden dolayı isteyen muhacirlerin eski yerleşim birimlerine dönmelerine izin vermiştir.

f. Tehcir Edilen Ermenilerin Geriye Dönmeleri

I. Dünya Savaşı sonuna yaklaşıldığı dönemde savaş nedeniyle başka mahallere sevk edilen halkın geri yerlerine dönebilmeleri için her türlü kolaylığın gösterilmesi ve bunların geri dönüşleri esnasında emniyetlerinin azami ölçüde sağlanması 22 Ekim 1918 tarihli İçişleri Bakanlığı'ndan İstanbul, Adana, Hüdavendigar (Bursa), Konya, Ankara, Kastamonu, Halep, Mamüretülaziz (Elazığ), Diyarbakır, Sivas, Edirne, Aydın vilayetleriyle İzmit, Bolu, Kütahya, Karesi, Kayseri, Niğde, Menteşe, Antalya, Urfa, Canik (Samsun), Eskişehir, İçel, Maraş mutasarrıflıklarına yazılan üç maddelik bir talimatla bildirilmiştir. Bu talimatta savaş hali nedeniyle askerî kararlar bir yerden başka bir yere sevk edilmiş olan bütün ahalinin çıkarıldıkları mahallere dönmelerine Meclis-i Vükelaca izin verildiği bildirilmiştir. Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamüretülaziz vilayetleriyle Erzincan Mutasarrıflığı dahilinde bulunan iâşe v.b. unsurların yeterli olduğundan dolayı dönmek isteyen bu bölge Ermenilerine öncelik verileceğini diğer yörelere imkanlar sağlandığı oranda kısım kısım izin verileceği, durumun aciliyyetinden dolayı hiçbir gecikmeye meydan verilmemesi bildirilmiştir. 23 Ekim 1918 tarihli İçişleri Bakanlığı'nın diğer bir talimatıyla da özet olarak vilayet ve mutasarrıflıklarda dönmek isteyen ne kadar Ermeninin olduğu, bunlar memleketlerine döndükleri takdirde yeniden iskanlarının yapılıp yapılamayacağı, bunların yol güvenliklerinin nasıl sağlanacağı, gibi konuların aydınlığa kavuşturulması ve son olarak da geri dönüşler esnasında hataları görülen memurlar hakkında hemen en şiddetli cezanın verilerek bu gibi memurlar hakkında yapılan işlemlerin bakanlığa

⁹³ BOA. DH. ŞFR, 57/135.

⁹⁴ BOA. DH. ŞFR, 57/273.

⁹⁵ BOA.DH. ŞFR, 62/21

bildirilmesi istenmiştir⁹⁶. Bu talimatların akabinde İçişleri Bakanlığı'na bağlı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti'nin vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği 5 Kasım 1918 tarihli bir başka yazıda da;

a. Yerlerine geri dönecek olan Ermenilerin seyahat belgesi almaları konusunda mecbur tutulmamaları ve bunların düzenlenecek bir listeye trenlerle sevk edilmelerinin sağlanması,

b. Yolculukları esnasında yeterli miktarda su ve iaşelerinin karşılanması,

c. Seyahat edecek Ermenilere Harbiye Nezareti'nin öngördüğü şekilde tren seferlerinin sağlanmasında gerekli özenin gösterilmesi,

ç. Geri dönmek isteyen Ermenilerin yol masraflarının Harbiye ödeneğinden karşılanması,

d. Baskı ve korkuyla din değiştirenlerin istedikleri takdirde eski dinlerine dönebilme imkanlarının sağlanması ve bu konu hakkında ilgili yerlere sık sık bilgi verilmesi,

e. Ermeni cemaatine hemen kilise yapılması konusunda Osmanlı Hükümeti'nin gerekli yardımı acilen yapması, bu yardım sadece Konya ile sınırlı tutulmuştur.

f. Ermenilerin seyahatleri esnasında hiçbir saldırıya ve tecavüze maruz kalmamaları konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi, belirtilerek bu konuda ihmali görülen kamu görevlilerinin en ağır şekilde cezalandırılacakları ve gerek tahkikatın çok acil olarak yapılması konusunda vilayet ve mutasarrıflıkların sorumlu olacağı bildirilmiştir⁹⁷. Bu talimatlardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın zorlu şartlarına rağmen memleketlerine geri dönmek isteyen Ermenilerin geri dönüş yolculuklarının her türlü imkanları kullanarak kolaylaştırmış, din değiştirenlerin isterlerse eski dinlerine dönebileceklerini ifâde etmiş, geri dönen Ermenilerin eski mallarının kendilerine iadeleri konusunda gerekli çabaları göstermiş⁹⁸, Müslüman halkın yanında olan yetim Ermeni çocuklarının ailelerine acilen iadelerini temin etmiş, ailelerinin bulunamadığı durumlarda da Ermeni cemaati teşkilatlarına teslim edilmelerini sağlamış⁹⁹, geri dönüşler esnasında yardıma muhtaç Ermenilere her türlü yardımın yapılmasını sağlamıştır¹⁰⁰.

⁹⁶ BOA. HR. MÜ. 43/34. Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin korunması konusunda oldukça hassas davranılmıştır. BOA. DH. ŞFR, 54/156.

⁹⁷ BOA. HR. MÜ. 43/34.

⁹⁸ BOA.DH. ŞFR, 95/226; BOA.DH. ŞFR, 96/117; BOA.DH. ŞFR, 96/195.

⁹⁹ BOA.DH. ŞFR, 95/163; BOA.DH. ŞFR, 96/76

¹⁰⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 228-232'den naklen BOA. DH. SYS. 53-2/341903.

SONUÇ

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde Ermenilerin soykırımı tabi tutulduklarını, soykırımı uğrayan Ermenilerin sayısının 1.500.000 olduğu iddialarının bilimsel olmaktan ne kadar uzak olduğu çok kesin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm Ermenilerin sayısının azâmî 1.500.000 olduğu göz önünde bulundurulursa söz konusu iddiaların ne kadar afâkî olduğu ortaya çıkar. Bu varsayımın doğru olduğu bir an için kabul edilecek olursa Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Ermenilerin ortadan kaldırılması gerekirdi oysa bir az önce detaylarını vermeye çalıştığımız gibi, Osmanlı Devleti, toprakları içinde yaşayan Ermenilerin bir kısmını tehcir ve iskâna tabi tutmuştur. Katolik ve Protestan mezhebine mensup Ermeniler, İstanbul, Antalya, Kastamonu gibi yerlerde ikâmet eden zararsız Ermeniler, çeşitli meslek gruplarında çalışan Ermeniler sevke tâbi tutulmamışlardır. Osmanlı Devleti, savaşın içinde bulunduğu bir ortamda Ermeni sevkıyatı için bütçesinin dar imkânları içinde 1915 yılında 52 milyon 1916 Ekim sonuna kadar 86 milyon, 1916 sonuna kadar da 150 milyon kuruş sarf edilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹⁰¹. Soykırım yapmayı tasarlayan bir devletin o zor zamanında bu parayı ayırması ve sarf etmesi mümkün değildir.

Çeşitli çevreler tarafından ilan edilen sözde soykırım tarihi olarak verilen 24 Nisan 1915 tarihinin de Osmanlı Devleti'nin çıkarmış olduğu 27 Mayıs 1915 tarihi arasında da hiçbir bağlantı yoktur. Dolayısı ile Osmanlı Devleti, tedhiş hareketleri yaygınlaşınca 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir ve İskân tedbirlerini almak mecburiyetinde kalmıştır. 24 Nisan tarihi ile 27 Mayıs tarihleri arasında yaklaşık bir aylık bir zaman dilimi vardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin olayların başlangıcında tehcir ve iskân gibi bir niyetinin olmadığını¹⁰² göstermektedir. 2 Mayıs 1915 tarihli Enver Paşa tarafından alınması istenilen tedbirlerde de yerellik söz konusudur. Bu tedbirler de Doğu Anadolu'da terör estiren isyancı Ermenilerin uygun görülen mıntikalara sevkleri ile ilgilidir. Bu da 2 Mayıs 1915 tarihinde bile Osmanlı Devleti'nin genel bir tehcir uygulamasını düşünmediğinin en bariz örneklerindedir. Oysa Ruslar Nisan 1915'de kendi sınırları içinde bulunan Müslüman ahalisini savaş yaptıkları cephelere sürerek bunların önemli

¹⁰¹ Recep Karacakaya, "Ermeni Tehciri", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2001, Sayı: 37, s. 384.

¹⁰² Enver Paşa 2 Mayıs 1915 tarihinde İçişleri Bakanı Talat Paşa'ya gönderdiği gizli bir telgrafta Van ve civarında ayaklanan Ermenilerin o bölgeden uzaklaştırılarak isyancıların elinden o bölgenin kurtarılması gerektiğini, Rusların bu tür bir uygulama içinde bulunduğunu, isyancı Ermenilerin Rusya hududuna sürülmesi veya Anadolu'nun çeşitli yörelerine bu Ermenilerin dağıtılması seçeneklerinden birisi hakkında hükümetin bir karar vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Georges de Malville, La Tragédie Arménienne de 1915, Paris 1988, s. 51, 52.

ölçüde nüfus kaybına uğramalarına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti, isyancı Ermenileri kendi savaş cephelerine asla sürmemiştir. Osmanlı Devleti isyancı Ermenileri, savaştan uzak güvenli bölgelerine sevk ederek hayatlarını koruma niyetinde olduğunu göstermiştir. İsyancı Ermenilerin tedhiş hareketlerini yaygınlaştırmaları üzerine “Geçici Tehcir Kanunu”nu çıkarmak mecburiyetinde kaldığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti, sevkıyat esnasında almış olduğu tedbirlerle de “sözde soykırım” dan ne kadar uzak olduğunu göstermiştir. İçişleri Bakanlığı 23 Mayıs 1915’de Erzurum, Van ve Bitlis valilerine gönderdiği telgraflarda Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, güzergah boyunca ve konaklamaları sırasında bütün ihtiyaçlarının valiliklerce karşılanması gerektiğini belirtmiştir¹⁰³.En üst düzeyde yapılan sevkıyattan önceki uyarılar, gerek sevkıyat esnasında sevke tâbi tutulan Ermenilerin hangi niteliklerde oldukları, tehcir edilenlerin iskân bölgelerine sıkıntı çekmeden gitmeleri konusunda alınan tedbirler, tehcir edilenlerin iâşelerinin muhacirin ödeneğinden karşılanması, bunlara daha önceki malları oranında emlak ve toprak verilmesi, ihtiyacı olanlara ev yapımında yardımcı olunması, çiftçi ve zanaatkârlara tohumluk ve aletler verilmesi, memleketlerinde kalan mallarının değerlerinin komisyonlar tarafından tespit edilerek, sonradan kendilerine verilmek üzere emanet olarak mal sandıklarına gönderilmesi, v.b. hususlarda Osmanlı Devleti’nin net yaklaşımı durumu tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Sevkıyat esnasında ve sonrasında Ermenilere nasıl muamele yapılması gerektiği ile ilgili Başkomutanlık, İçişleri Bakanlığı’nın çeşitli vesilelerle gönderdikleri emir ve talimatlar, kötü muamele duyuları üzerine kurulan inceleme komisyonlarının çalışmaları sonucunda açığa alınan ve cezalandırılan devlet görevlileriyle jandarma ve polis memurlarının haklarında yapılan işlem ve bunlara verilen cezalar, geri dönen Ermenilere yapılan muameleler, bunların mallarının geri verilmesi¹⁰⁴ v.b. hususlardaki Osmanlı Devleti’nin uygulamaları, bir soykırım olmadığını en açık delileridir. Savaş ortamında Osmanlı Devleti’nin kendi güvenliği ve isyancı olmayan diğer vatandaşlarına karşı yapılan bir tedhiş hareketi sonucunda gerçekleştirmek mecburiyetinde kaldığı bir uygulamadır. Osmanlı Devleti’nin gerçekleştirdiği bu sevk ve iskân uygulaması tamamen savunma amaçlı bir uygulama olup, o dönemin imkânları dahilinde savaş ortamında mümkün olan en az kayıpla gerçekleştirilen bir sevkıyat ve iskândır.

¹⁰³ BOA. DH. ŞFR, 53/93; Gürün, Ermeni Dosyası, s. 218.

¹⁰⁴ BOA.DH. ŞFR, 96/117.